

כסלו תשע"ז – דצמבר 2016

כיצד מרקדין לפני הכלה והכלה או לפני החתן והחתן? אליזבט גולדוין

התפרסם בכתב העת כיכר העיר - בימה ליהדות-ישראלית, גיליון 1, תשע"ז, טקסי חיים, הוצאת "פנים" ורכס

א. טקס מסורתי מאוד

"לא טוב היות האדם לבדו אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵצָר כְּנֶגְדּוֹ". (בראשית ב יח) פסוק זה עומד ביסוד סדר חברתי המושתת על תאים משפחתיים שיש בהם איש ואישה וילדיהם. אם זו חברה חקלאית, התא המשפחתי הוא חלק ממשפחה מורחבת ואם זו חברה נוודית, המשפחה היא חלק משבט. אבל ההגיון הכלכלי, הביולוגי והחברתי שהצריך תאים משפחתיים הטרנסקסואליים נותר בעינו במשך אלפי שנים. בתוך התא המשפחתי התקיימה חלוקת תפקידים מאוד ברורה וקבועה בין האיש לאישה כשהיא הוכפפה לסמכות בעלה, בחינת "עזר כנגדו". העניין כאן לא היה אהבה, או בחירה כי אם קיום החברה. לכן ההורים היו אחראים להשיא את ילדיהם, משאֵלה הגיעו לפרקם.¹

זהו תאור סכמטי של סדר חברתי שהתקיים ברוב העולם לאורך מרבית ההיסטוריה.

טקס החתונה היהודי מבטא סדר ברור זה ואף משפר אותו. האיש "קונה" את אשתו בפני נציגי החברה – העדים ובכך, החברה ערבה לסיפוק צרכיה של האישה בידי בעלה. הכתובה, שהומצאה כלל הנראה במאות הראשונות לספירה, היא כתב זכויות של האישה מיד בעלה במשך הנישואים ולפרק זמן אחרי פקיעתם במות הבעל או בגירושה. בתמורה לכך היא חייבת למלא חובותיה כלפי בעלה: "טוחנת, ואופה, ומכבסת, ומבשלת, ומניקה את בנה, ומצעת את המיטה, ועושה בצמר" (כתובות פרק ה, משנה ה) פן תאבד את זכויותיה המפורטות בכתובה. פעולת הקנין הסמלית (שכן די בשווה פרוטה כדי ל"קנות" אישה) נקראת גם קידושין. האיש מקדש את אשתו, מייחד אותה משאר הנשים. מצוות "פרו ורבו" המוטלת על הגברים נועדה, בין השאר, לגרום לאבות להכיר באבהותם על ילדיהם ולזון אותם. זה אמור להבטיח את תנאי קיומם של הילדים בשנים הראשונות לחייהם.

למרות שינויים במנהגים כגון צבע וצורת בגדי הכלה, דרך הביצוע של חלקים מן הטקס כמו הכניסה לחופה – הטקס לא השתנה מהותית במשך קרוב לאלפיים שנה בכל פזורות עם ישראל, כלומר, בכל מקום שחיו בו יהודים. זו תופעה תרבותית מרשימה ומרגשת! זה מצביע על כך שהטקס ביטא היטב את הסדר החברתי שלא השתנה באופן מהותי משך כל אותה התקופה.

אלא שהסדר החברתי שהטקס מבטא אינו מתאים עוד לרבים מן הזוגות החיים והנישאים היום במדינת ישראל.

זוגות רבים בוחרים בעצמם את בני ובנות זוגם ואף חיים איתם תקופה לפני נישואיהם. האוטונומיה של הפרט לבחור לעצמו את זיווגו על פי טעמו, ולא כחלק ממנגנון חברתי היא היום ערך מקודש לרבים כמו גם, הציפייה לאהבה בזוגיות. כמין כן, השתנה המבנה הכלכלי של החברה: נשים רבות עובדות ומשתכרות וכך נוטלות חלק בעול הפרנסה ותפקידיהן המסורתיים הפכו קלים יותר בזכות התיעוש (קניית לחם מוכן) והמיכון (כביסה וכלים) וכו'. חלוקת התפקידים בין גברים לנשים היא נזילה הרבה יותר, נתונה למשא ומתן בין בני הזוג וניתן גם להחזיק תא משפחתי חד-הורי – אף כי זה עדין לא קל. טכנולוגיות ביולוגיות מאפשרות למשפחות חד הוריות וחד מיניות להוליד ילדים.

כל זה מאתגר את הטקס היהודי המסורתי, שעם כל יופיו ועתיקותו, אינו מבטא את ערכיהם של זוגות רבים, למשל: מי שרואים בשיוויון בין בני הזוג ערך, מי שרואים בבניית התא המשפחתי ברית הדדית ובבחירה להינשא עם בן או בת זוגם, גם אם לא נולד יהודי, זכות בסיסית.

¹ "האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות ויש אומרים אף להשיטו במים" בבלי קידושין, דף כט עמוד א.

ב. טקס מתחדש

ב"הויה טקס ישראלי" אנו יוצרים עם כל זוג טקס שהוא שילוב של טקס החופה המסורתי עם ערכים חדשים ומילים חדשות: שני בני הזוג מדברים זה עם זה מתחת לחופה ומקדשים זה את זה (מה שמבטל את המשמעות הקניינית של הפעולה); הכתובה נכתבת על ידי בני הזוג ומבטאה את הערכים המשותפים שלהם, את המחויבויות שהם לוקחים על עצמם בזוגיות ואת שאיפותיהם המשותפות והנפרדות. החשיבות של תהליך כתיבת הכתובה יחד נובעת מן השיחה הזוגית שהיא מזמנת, וההתחייבות הפומבית למה שכתוב בה. עורכי הטקסים מלווים ותומכים בתהליך זה, אבל הכתיבה נעשית בסופו של דבר על ידי הזוג כך שהכתובה תבטא אותם באופן המדויק ביותר. חלק מן הזוגות אף בוחרים לנסח מחדש חלק מן הברכות שיתאימו יותר לערכיהם ולעולמם.

החופש לבחור את בן או בת הזוג מתבטא בכך שזוגות רבים בוחרים "להכניס את עצמם" לחופה, כשההורים נכנסו אליה לפנייהם. מבחינתנו כל זוג שבוחר להינשא ב"הויה", ובתנאי שאינם נשואים לאנשים אחרים, הוא כשר להינשא, ללא הבדל דת, גזע או מין. בני דתות שונות או חסרי דת זכאים להינשא ואנו לא רואים לעצמינו חובה או זכות להתערב בבחירה. אם הם בוחרים לפנות לארגון המגדיר עצמו כעושה "טקס ישראלי", הם זכאים לטקס ישראלי. זה נובע מתפיסה שמי שבוחר לקשור את גורלו לישראל, מי משעונון בקשר עם המסורת היהודית – אין לנו לא רצון ולא סמכות לדחות אותו. יגדיר אדם את עצמו.

על רקע זה, זוגות להט"ב הם זוגות שמצד אחד, הם רגילים לכל דבר וענין ודומים לזוגות האחרים שבחרו בעצמם את בני ובנות זוגם, אך מצד שני, זה לא מדויק, ויש בכל זאת ייחוד בבניית והנחיית טקסים לזוגות חד-מיניים. בכך יעסוק המשך המאמר.

ג. זוגות להט"ב

בטקס החופה עומדים בני הזוג מתחת לחופה מוקפים בהוריהם שהובילו אותם אליה. נוכחות ההורים מסמלת את שרשרת הדורות ואת המשפחה כערך חשוב בחברה היהודית. יש בכך ביטוי להכרת תודה להורים שגידלו את ילדיהם עד לכאן. הכנת טקס חופה מציפה תמיד את המורכבויות המשפחתיות: יחסים מתוחים עם אחד ההורים, אח כועס, וכמובן הורים גרושים ובני ובנות זוגם החדשים וכו'. המורכבויות הללו צפות ועולות בהכנות לכל חתונה דרך השאלה מי העומדים עם בני הזוג מתחת לחופה ואיך הם נכנסים אליה. כאמור, כמעט בכל משפחה ישנן מורכבויות אבל בזוגות להט"ב, מורכבויות אלה הן לעיתים קרובות כאובות במיוחד.

למשל, זוג גברים שחיים "מחוץ לארון". ההורים "בסדר גמור" עם זה, אבל אמא של אחד החתנים בחרה שלא להזמין אף אחד מחבריה או קרוביה אל החתונה. בנה מסרב לתת לזה לקלקל לו את השמחה אבל ניכר שזה כואב לו. דוגמה אחרת: זוג נשים שאחת מהן דתל"שית. מאוד חשוב לה שהוריה יעמדו איתה מתחת לחופה, שיכירו בה ובבת זוגה, אבל היא מבינה שזה עלול להיות להם קשה מידי. ברגע האחרון, הם מוכנים לעמוד ליד החופה אבל לא מתחתיה. אני משכנעת אותם בעדינות להתקדם עוד קצת, למען בתם ... והם עושים זאת. אחרי החופה אבי הכלה מודה בפניי שזה לא היה פשוט לו אבל הוא שמח שהתגבר על עצמו בכל זאת. ועוד: זוג גברים שהסבים והסבתות עדין בחיים ומתקשים מאוד להבין ולקבל את מה שקורה וגם האבות מתקשים לעכל את הבחירה של בניהם. בסופו של דבר במקרה זה, שתי האימהות בלבד חתמו על הכתובה ביחד עם בניהן. האבות לא הוזמנו לטקס החתימה על הכתובה שלפני החופה.

קורה שחתונות חד-מיניות הן ללא הורים כלל או עם מעט הורים או עם דמויות משמעותיות המהוות מעין "תחליף הורים". זה העדר מאוד נוכח. מצד שני, ודווקא משום שאלה הן חתונות לא מובנות מאליהן, הקהל הנוכח נרגש ביותר, תומך מאוד ושותף מלא בשמחה, אפילו יותר מאשר בחתונות רגילות. דווקא

משום שחברים של הזוג יודעים שדרכם לזוגיות היתה קשה, ושדרכם להכרה חברתית עודנה מלאה חתחתיים, יש בקהל אנרגיות ושמחה העולות על גדותיהן.

בכל טקס שאנו עורכים ב"הויה", אנו אומרים דברי פתיחה: על הזמן והמקום וכמה דברים אישיים לזוג. בחתונה להט"ב, תהיה התייחסות לכך שמה שקורה כאן הוא מצד אחד לא מובן מאליו אך מצד שני, הוא נכון וראוי. למשל, אחד מעורכי הטקסים הדתיים שלנו אמר כך: "המסורת היהודית מלמדת אותנו כבר בבראשית ש"לא טוב היות האדם לבדו" כבר מראשית האנושות ומכאן אנו למדים על החשיבות הרבה שהיהדות נותנת גם לתא המשפחתי. ביהדות שלי כל תא משפחתי הוא לגיטימי מעצם היותנו בני אדם. מיוחדים כשוויים. שווים כמיוחדים."

בחתונה אחרת אמרה עורכת טקסים שלנו כך: "כמו שהיהדות ידעה להשתנות ולהכיל ערכים ומוסר מתפתח לאורך הדורות כך יש לנו הזכות להרחיב את גבולותיה, כך שתכליל אהבות חדשות גם היום. אתן רוצות חתונה כמו כל החתונות והיא אכן כזו. אתן רואות בה ארוע מאוד אישי אך גם מעצב תודעה, מכיון שהאישי הוא תמיד פוליטי..."

באשר לתוכן הטקס: אחד הזוגות שהשאתי רצה טקס כמה שיותר מסורתי, כהצהרה פוליטית שהם זוג נורמלי לכל דבר ועניין. בברכת האירוסין החלפנו את המילים "ואסר לנו את הארוסות והתיר לנו את הנשואות לנו" במילים: "ואסר לנו את הניאוף והתיר לנו את הנשואים לנו"².

המילים "הרי אתה מקודש לי בטבעת זו כדת משה וישראל" נאמרו, כראוי להן, בהתרגשות מיוחדת במינה על ידי שני החתנים, כל אחד בתורו, והקהל, שהבין את גודל הרגע יצא מגידרו במחאות כפיים, קריאות עידוד וצהלולים. החתנים שאלו אותי אם ראוי להגיד "כדת משה וישראל" ואני השבתי בחיוב, שדת משה וישראל בימינו מתרחבת לכדי קבלת זוגות שפעם לא יכלו להינשא, אבל היום - כן. כמובן שהיתה בעיה לזהות איזו טבעת שייכת לאיזה חתן. נתנו בהן סימנים והחלטנו מראש מי יקדש קודם, למען הסדר הטוב. השינוי הנוסף היחיד היה בשבע הברכות: בשתי הברכות האחרונות אמרתי "חתן וחתן" במקום "חתן וכלה" ושתי כוסות נשברו יחד לאחר ש"אם אשכחך" נאמר כרגיל על ידי שני החתנים.

לעומתם, זוג הכלות שאחת מהן דתל"שית הקפידו להחליף כמעט את כל הנוסחים וגם את הסדר של הטקס כדי שלא לפגוע בהורים הדתיים, ושלא ייראה כאילו הן מזלזלות בטקס המסורתי ושלא ייאמרו "ברכה לבטלה". אחרי הקידוש על היין הפותח כל טקס יהודי (שהוא לגיטימי ברגע שמברכים על כוס יין), בחרו הכלות שאקרא את מה שקראו לו "ברית הנישואים" שהיא בעצם הכתובה שהן כתבו יחד, אבל היה להן חשוב שזה לא ייקרא כתובה ולא ייראה כמו כתובה מבחינת העיצוב הגרפי - כדי שלא יראה כאילו הן מזלזלות בכתובה המסורתית. הן אמרו זו לזו "היי לי לאישה לחיות ביחד חיי שיתוף, משפחה בשלום ואהבה" כשנתנו טבעות אחת לשנייה ואז נקרא שיר במקום ברכת האירוסין. הן דילגו על החלק של הברכות כליל, שוב, מתוך התחשבות ברגשות ההורים.

לפני ששברו ביחד פלורסנט, אמרו: "אנחנו שוברות ביחד כלי זה בכדי לזכור את כל ששבור ועדיין אינו שלם בעולמנו. כפי שאמר הרבי מקוצק: אין שלם מלב שבור. שבירת הכוס המסורתית המסמלת את חורבן הבית, היא השאיפה המתמדת לחברה טובה יותר המושתתת על יסודות של צדק, אחווה, חופש ושלוש, על קבלת כל אדם כפי שהוא וכפי שהיא; חברה המגינה על הזכות של כל אדם לאהוב את מי שבחר, ולהקים משפחה. תהא שבירה זו עדות לשברים שמסביב ולשבירת המוסכמות והמחסומים אשר עומדים בדרכה של האהבה. ותהא זו ברכת הדרך לתחילת חיים משותפים."

דוגמה נוספת לדברים שנאמרו על ידי זוג גברים לפני שבירת הכוס: "תהא כוס זו סמל, לבושה, לדעה הקדומה, להסתרה ולחשש ושבירתה הלילה לרסיסים; תסמל שמחה גדולה, קבלה, תקווה, ומחויבות לבנות מהרסיסים שלם חדש, זוגי, יחיד ומיוחד. כרוח המסורת, כל שמחה פרטית אינה שמחה שלמה: אנו נושאים תפילה של רצון טוב לעתיד בטוח, לשלום וצדק לכל אדם ולתיקון עולם."

² זהו שינוי נוסח המתאים גם לזוגות סטרייטים הרוצים נוסח שיכליל את הנשים לתוך ההסכמה החברתית של איסור הניאוף.

זוג כלות אחר שילבו, לפני שבירת שתי כוסות, את הפסוק המקסים: "אֶל אִשְׁרָת תִּלְכִּי אֵלַי וּבְאִשְׁרָת תִּלְיִנִי אֵלַי עִמָּךְ עִמִּי וְאֵלֶיךָ אֵלֶיךָ" (רות פרק א פסוק טז) – הן אמרו אותו יחד ואז שברו כל אחת כוס.

מובן שרוב הזוגות מוצאים עצמם על הציר שבין מסורת וחינוך אי-שם באמצע. יש זוגות הבוחרים להגיד "הרי את/ה מקודשת/ת לי בטבעת זו כמסורת ישראל" ולא "כדת משה וישראל" כדי לעקוף את חוסר הנוחות שיש באמירה "כדת משה וישראל" כזוג חד-מיני. זוגות בוחרים לפעמים שאנשים אהובים יברכו אותם במילים שלהם במקום שבע הברכות המסורתיות ומשתפים כך את מעגלי החיים השונים שלהם. רוב זוגות הלהט"ב כותבים את כתובתם בדומה לכל הזוגות האחרים הנישאים בהויה.

בסופו של דבר, הטקסים של זוגות להט"בים אינם שונים מהותית מחתונות אחרות. רק עצם עובדת קיומן עדין מיוחדת ומרגשת ומותר לקוות שעד מהרה זה כבר לא יהיה כך.

ד. המצב המשפטי³

הטקסים הנערכים ב"הויה טקס ישראלי" אינם מוכרים לצורך רישום בני הזוג כנשואים במרשם האוכלוסין של מדינת ישראל. טקסים אלו נקראים בשפה משפטית "טקס פרטי". בני הזוג הנישאים נותרים בסטטוס "רווק/ה" בתעודות הזהות.

זוגות הנישאים בנישואים אזרחיים במדינות בהן משיאים זוגות בעלי אזרחות זרה יכולים להביא את תעודת הנישואים האזרחיים שלהם למשרד הפנים שמחויב, בשל פסיקת בית המשפט העליון המבוססת על משפט בין לאומי ואמנות בינלאומיות - לרשום את בני הזוג בסטטוס "נשוי/אה" בתעודת הזהות. קנדה ומדינות מסוימות בארה"ב, כמו גם מקסיקו, ארגנטינה וחלק ממדינות אירופה משיאות בנישואין אזרחיים גם זוגות חד-מיניים שאינם אזרחים שלהן. זו דרך עבור זוגות חד-מיניים ישראלים להרשם כנשואים במרשם האוכלוסין הישראלי ובתעודות הזהות שלהם.

אפשרות נוספת העומדת בפני זוגות שהתחתנו בטקס פרטי, כולל זוגות להט"ב, היא להצהיר על היותם ידועים בציבור. פיתרון זה משמש זוגות שאינם יכולים או אינם רוצים להינשא באמצעות הרבנות או להרשם בסטטוס "נשוי/אה" בדרך של נישואים אזרחיים בחו"ל. זכויותיהם של זוגות אלה שוות כמעט בכל לזכויותיהם של זוגות נשואים אלא שחובת ההוכחה עליהם. התצהיר נועד להקל הוכחה זו. עד כאן, אין הרבה הבדל בין זוגות להט"ב לזוגות סטרייטים שאינם יכולים או רוצים להשתמש בשירותי הרבנות.

ההבדל העיקרי לרעת זוגות להט"ב הוא בכל מה שנוגע להורות - אימוץ ילדים והליכי פונדקאות: חוקי המדינה מגדירים בנושאים אלו "איש ואשתו" או קובעים שאימוץ יהיה לבני זוג נשואים בלבד. ככל שמדובר באימוץ של ילדי בן/בת הזוג על ידי בן/בת הזוג השני - מוסדות מדינה רבים מתקשים או אינם מוכנים לרשום שני הורים מאותו המין כהורים של ילד, והמדינה מחייבת זוגות אלה בהליך אימוץ ילדי בני ובנות זוגם באמצעות "צו הורות פסיקתי" בבית המשפט. הליכים אלו הוקלו בשנים האחרונות על ידי נהלים חדשים של היועץ המשפטי לממשלה, אם כי עדיין, מדובר בהליך פורמלי ומשפטי לכל דבר ועניין. הצעות חוק לשינוי מצב זה נדחו על ידי הקואליציה בכנסת לא מכבר.

דיני המשפחה והמעמד האישי במדינת ישראל אינם מגינים על מוסד המשפחה, הם בלתי שיוויוניים לרעת נשים ולרעת זוגות חד-מיניים. ראוי שמצב זה ישונה.

³ תודה לעו"ד סמדר דקל-נעים על עזרתה בניסוח חלק זה של המאמר.